

Олексій Васильєв, старший викладач кафедри психології

Олександр Кочерга, старший викладач кафедри психології

Людмила Роговик, старший викладач кафедри психології

Молодша школа і розвиток творчих здібностей учнів

Гуманізація освітнього процесу у молодшій школі передбачає утвердження дитини як найвищої соціальної цінності. Це означає, що дитина, навчаючись у школі, повинна мати можливості реалізувати свої потреби і у тому числі отримати задоволення від навчання, спілкування і діяльності. Разом з тим, навчаючись, вона повинна не лише засвоювати знання, уміння і навички, на чому наполягала традиційна школа, а в першу чергу розвивати свої творчі здібності.

Виходячи з цього, була поставлена мета дослідження: визначити систему здібностей творчої діяльності, визначити діяльності учня, що створюють такі здібності, і на цій підставі визначити деякі нормативні оцінки навчальних дій вчителя.

Система здібностей творчої діяльності

Все частіше в багатьох країнах світу звертаються до проблем становлення Людини, її цінностей та пріоритетів. Саме підвальнами цього і стають проблеми освіти. Чого і як вчити? Скільки знань, умінь та навичок давати людині? Як познайомити її з усіма культурними надбаннями людства? Але наріжним каменем будь-якої системи освіти постає проблема початку навчання, його мінімуму, тобто, проблема мети початкової освіти.

Традиційно вважалось, що основним змістом діяльності початкової школи є: навчання дитини правильно, свідомо, виразно читати і красиво писати з дотриманням елементів каліграфії і пунктуації, усно і письмово викладати свої думки, швидко і правильно виконувати арифметичні дії, розв'язувати нескладні задачі, робити прості виміри. Але це все — види роботи і якість її виконання, а не мета.

Утилітарна мета початкової школи полягає в так званій підготовці молодших школярів до подальшого навчання. Але дуже часто

неузгодженість вимог різних ланок (початкова, середня і старша) школи зводить нанівець ці добрі наміри.

Дивовижними прагненнями молодшої школи є соціалізація дитини у прищепленні певних навичок поведінки, нівелювання, стандартизація особистості: роби, як всі. І хоча дитина стає більш-менш здатною до навчання за певною програмою, вона поступово втрачає свої вікові ознаки (розвинені почуття та уяву), тобто, "дитячість" і перетворюється в "маленького дорослого", але трохи гіршого за справжнього.

Визначаючи проблеми початкової школи, треба починати з головної: кого ми прагнемо одержати на виході? Зрозуміло, нестандартну творчу особистість. Організованого споживача культурних цінностей? Чи творця культури? На ці дві взаємопов'язані та взаємопротилежні задачі ми будемо орієнтуватися при розгляді проблеми розвою здібностей до творчої діяльності учнів. Чому вони потрібні?

Знання на Землі збільшуються вдвічі кожні 5-7 років. Такими є результати досліджень. Отже, в наступні 15 років на нашій планеті буде винайдено та відкрито більше, ніж за всі століття з часів Арістотеля. Кожної хвилини з'являється нова хімічна формула, у кожні три хвилини — новий фізичний закон, а в кожні п'ять хвилин — нове досягнення в медицині. А чи можна охопити все це разом і без помилки одній людині?

Отже, треба вчити чогось іншого? Що ж має у собі той, хто прийшов до першого класу? Обдарованість. Або індивідуальний, мотиваційний, організаторський та міжособистісний потенціал. Він лише дозволяє дитині розвивати свої здібності до високого рівня у відповідних видах навчальної активності, досягати певних результатів у різних видах діяльності, спілкуванні та взаємодії з людьми. Дозволяє, але не діє, не дає певного продукту, як праця по виготовленню цегли.

Отже, кожна дитина має цей потенціал. Знаходячись в цілісній системі взаємодії, вона може його розвивати до рівня творчого процесу.

Починаючи своє життя в навчальній діяльності, в початковій школі, перше, що губить дитина — це почуття подиву. Чому? Дитина навчається, спираючись на власну пам'ять. Пам'ять — це банк чужих думок. Думок власних, власного досвіду замало. Основа відносення понять — розуміння смислу поняття. Яким би незначним

не був досвід дитини, але є визначальним у свідомому пізнанні, осмисленні понять. І от перший зрив: дитина, не розуміючи змісту навчальної задачі, вимушена запам'ятовувати, заучувати. До цього зриву додається тривалий стан тривожності, невпевненості, які неминуче супроводжують перші кроки дитини в школі. На чому це відбувається? Це стає початком згасання пізнавального інтересу.

Тут на допомогу приходить пам'ять. Організаторські та міжособистісні здібності, звичайно, не можуть розвиватися в стані тривожності, бо дитині важко проявити себе. Вона стиснута, сповита пелюшками умовних правил, які призводять діяльну істоту до страждань.

Де, коли зникає оте палке, оте щире бажання дитини вчитися? Адже всі діти приходять з дитячого садочка у перший клас з єдиним бажанням: вчитись.

Як розвивати дитячу обдарованість та здібності, що цьому заважає? Чому виникає криза переходу до школи?

Наші дослідження свідчать, що цьому завадить розрив між змістами діяльностей, який прагне мати дитина в школі і тим, які діяльності школа їй пропонує. Доведено, що можна підтримати дитячий інтерес до навчання наповненням змісту шкільної діяльності відповідно до потреб учня. Дитині треба, щоб їй цікаво було в кожну хвилину шкільного життя.

Криза переходу до школи знаменує собою зміну провідної діяльності дошкільного віку — гри на навчання. Але ж дитина, потрапляючи в умови докорінної зміни основної діяльності, прийшовши у школу, хоче отримувати від навчання такого ж задоволення, як і від гри. Якщо цього вона позбулася, то життя для неї приносить не насолоду, а страждання.

Спочатку дитина покладає на школу великі надії, на вчителя, на шкільний колектив. Не упустити цей момент довіри — важливе завдання вчителя. На яких же засадах працює сьогодні вчитель?

Традиційно вважалось, що саме в молодшому шкільному віці розвивається образна пам'ять (яка і стала на довгі роки тим "локомотивом", що тягнув за собою всі інші пізнавальні і вольові процеси).

Чим же володіє в дійсності учень молодшої школи, крім образної пам'яті?

Доведено, що наш школяrik готовий і відкритий до активного пізнавання світу, його усвідомлення, знаходження себе в цьому світі.

Для цього у нього інтенсивно діють почуття, якими він намагається все оцінити та виміряти: людські стосунки, взаємовідносини людини і природи, багатство культурного та наукового надбання людства. Він активно працює уявою, заповнюючи нею вакуум ще неотриманих знань. Його мислення, яке активно розвивається, ще необтяжене науковими догмами, необтяжене постулатами та готовими стереотипами думки. Думка вільно сягає в "колі" пізнавання світу, шукуючи відповідей: "Що це?", "Для чого?", "Чому так?" тощо (на всі сакраментальні питання).

Початкове навчання дитини в історичному плані ми розглядаємо не як початкову школу, а як цілісну систему розвитку здібностей до навчальної діяльності з її складною структурою: учіння, гра, праця.

Спочатку це — сімейне виховання. Тут, якщо учень, дитина і дорослий стоять на рівних позиціях, нема вищого і нижчого, старшого і меншого, то відбувається гармонійний розвиток обох сторін. Так само відбувалось елітарне навчання (гувернер і дитина). В цих відносинах розвивалися здібності дитини у відповідності до її природних нахилів. І після такого навчання дитина була готова до подальшого розвитку своїх здібностей. Коли перед суспільством постає прагматична задача — озброєння людини певним обсягом знань, то виникає відповідний тип початкової школи. В такій школі не може бути мови про цілеспрямований розвиток здібностей, які покладаються на функції пам'яті.

Головна активна фігура у класі — вчитель. Він вчить, пояснює, розповідає, оцінює. Учень слухає, запам'ятовує, відтворює; він пасивна істота: питання бажано задавати в кінці уроку. В такій ситуації учень не навчається вчитись, а просто споживає певну систему знань. Так створюється установка на споживання знань замість потреби видобування їх із навчального матеріалу. Тому і ускладнюється процес переходу до середньої школи, що він стає не озброєним методами і способами мислення, переживання почуттів і дійовістю уяви розумово і психомоторно.

Так склалось, що в початковій школі мета навчання визначена кількісними показниками, набутими знаннями, уміннями та навичками (за принципом: одержали те, що хотіли). Але це не зовсім так. Концепція залежності успіху в майбутньому житті від кількості знань, умінь та навичок, набутих у школі, десятиліттями не підтверджується. Ні силою практичних успіхів дорослої людини, ні

теоретично, ні науковим досвідом. Значить, треба шукати не тут. Що таке знання, уміння та навички людини? Відповідь на це питання точно визначена: вони у кінцевому дійовому виразі: звичайні засоби практичної і розумової діяльності.

Отже, скільки знаєш, умієш, як призвичаєний до роботи, стільки й одержиш, як кажуть "на виході", і не більше. Якщо це саме так, то чи може початкова школа навчити всіх цих засобів навчальної діяльності у їхній неоссяжності?

Тоді чого ж вчити учня?

Творчості (розвиваючи здібності). Творчості одній на всі відомі і невідомі знання, вміння та навички.

Але це настільки широке поняття, що важко точно визначити, що мають на увазі, коли ставлять таку мету.

Визначаючи мету початкової освіти, ми повинні зупинитись на засобах розвитку здібностей учнів молодших класів, які мають цю мету реалізувати.

Можливості навчання (здатність) в молодшому шкільному віці невизначені. Об'єктивною основою цього є сприйняття. Яка ж головна обдарованість першокласника?

Чутливість! Чутливість органів почуттів. Розвивати чутливість дитини треба відповідно закону крайностей: заохочувати нестандартне сприйняття, вчити бачити в звичайному незвичайне, сприймати аналогії та сутність невідчутного. Розвинута чутливість органів відчуття веде до прогресуючого сприйняття і потягу до сприйняття оточуючого світу в його цілісності і деференційності, вона є дверима в світ творчості, на цій основі розвивається увага, мислення (на основі порівнянь), а також почуття і уява — творчі здібності.

На підвалах високого рівня чутливості можливий розвиток почуттів та уяви.

Чим найбільш вони розвинені в молодшому шкільному віці, тим вони створюють той фундамент, на якому можливо побудувати творчі навички, що забезпечують створення образів (на цьому етапі — переважно репродуктивних) та насичення їх енергією почуттів.

На чому розвиваються почуття та уява? На навчальному матеріалі, але не на традиційному, а навпаки, на такому, що подається вільно, з "дитячим" змістом, що чіпає душу, резонує з дитячими почуттями; його можна співвіднести з власним Я, з уявним заміщенням ролей. При цьому бажано, щоб учень навчився відчувати

різні ролі. Найкраще це можна відбити в грі: думок, почуттів, уяви та психомоторних дій.

Мислення в початковій школі базується на наочних образах, які повинні постійно бути другим планом при поступовому переході до абстрактно-теоретичного мислення. Необхідно зберегти рівновагу образності та абстрактності, формуючи навички довільного переходу з одного рівня мислення на інший.

При вирішенні певних каверзних (нестандартних) задач бажано, щоб учень виконував завдання, суть яких розкривається трьома способами: уявою образу, поясненням думки, виготовленням предмета.

При навчанні цих творчих здібностей дитині необхідна воля, вміння саморегуляції та рефлексії, а найголовніше — достатня енергія.

Енергетичні можливості дитини — енергопотенціал — залежить від багатьох факторів. Найголовніший з них є задоволення від процесу роботи і очікування результату (знов-таки, як наслідок почуттів та уяви). Оптимальна психомоторна активність: розумне поєднання роботи і відпочинку, цікаве дозвілля.

Для того, щоб дитина мала можливість реалізувати свої пізнавальні здібності і енергію в предмети, вона повинна їх виготовити власними діями. Це безпосередньо пов'язано з розвитком психомоторики — створення золотих рук — це механізм перетворення образів в живі руки. Це необхідно в процесі будь-якої роботи — чи навчанні, чи грі, чи праці.

Система діяльностей, що створюють творчі здібності.

Маленька людинка — передусім істота діяльна, потім — пізнавальна і, нарешті — суспільна. Саме ця перша якість визначає шлях її розвою. Без діяльності життя людини — біологічне існування, без пізнання — рослинний спосіб життя, без суспільності — сухо тваринний.

Які ж види діяльності супроводжують людину на життєвому шляху: гра, учіння, праця. Якщо вважати спілкування таким видом діяльності, що проходить через всі інші, то ми можемо сказати про нього як про засіб взаємин, а не спосіб створення матеріаль-

них і духовних продуктів. Отже, діяльність для людини — спосіб її існування і розвитку.

Доведено, що кожний віковий період характеризується домінантним впливом тієї чи іншої складової частини психіки людини, що веде за собою всі інші до стану гармонії.

З віковим розвитком людини відбуваються певні психічні зміни. Розвивається мислення, почуття, уява, тобто, це якісно змінюються структура душі людини. Ці три інструменти душі разом з енергопотенціалом та психомоторними процесами визначають рівень розвитку психічних здібностей людини, її таланту.

Так, до 3-х років — вмикається механізм мислення, з 5-ти років — працює механізм уяви, дитина досягає стану гармонійної роботи всіх складових частин її психіки.

У 8 років відбувається криза в душі дитини. Пов'язана вона із зміною не тільки в психічному розвитку, а й діяльності. Якісні зміни, що пов'язані з віковим розвитком людини, відбуваються в структурі діяльності. Що це значить?

Так само як і в механізмі таланту на перший план відповідно до віку виходить якась його частина, що домінує, веде за собою інші складники до стану нової гармонії, так і в діяльності, що має структурний механізм ГУП, в процесі вікового розвитку вперед висувається певна діяльність. Вона, як складова гармонійного процесу розвитку, не може бути домінуючою весь час, вона обов'язково підтягує до свого рівня інші, доходить до гармонійного стану, поступається першим місцем для другого виду діяльності з тим, щоб процес розвитку ішов далі.

Спіральний розвиток передбачає постійне повернення та залучення до наступної сходинки тієї діяльності, що домінувала на попередньому етапі.

Схематично це можна зобразити так:

ГУП — дошкільний вік (gra, учіння, праця)

УГП — молодший шкільний вік (учіння, gra, праця)

УПГ — середній шкільний вік (учіння, праця, gra)

ПУГ — вища школа (праця, учіння, gra)

Отже, віковий розвиток діяльностей людини має вигляд спіралі.

Система діяльностей — така ж цілісність, як і психічне життя людини. В ній відбуваються лише структурні зміни.

Але кожний вид діяльності можна вважати цілісністю, що також

складається з структурних одиниць:

Гра:

- навчання;
- праця;
- спілкування.

Учіння:

- гра;
- праця;
- спілкування.

Праця:

- гра;
- учіння;
- спілкування.

Спілкування:

- учіння;
- гра;
- праця.

Таким чином, за законом природовідповідного розвитку, в учінні всі види діяльності мають свої вікові особливості, що цілком закономірні і піддаються вивченю і розумінню. В процес включені в обох боків вчитель і учень.

Що в них спільного?

1. Діяльні істоти.
2. Мета діяльності: задоволення, реалізація себе.
3. Вони знаходяться в єдиному соціальному середовищі — школі.

Праця, як вид діяльності, повинна носити творчий характер, не механічний, одноманітний, і бути пов'язаною з почуттями та уявою. Дорослі ні в якому разі не повинні нехтувати результатами праці молодшого школяра.

Нормативна оцінка навчальних дій вчителя

Всі наведені вище психічні та організаційні передумови розвитку творчих здібностей молодшого школяра можна реалізувати як в навчальному, так і в виховному процесі за допомогою гри. Ми не заликаємо грatisь в навчальний процес, а пропонуємо гру, як форму діяльності, внести в життя молодших школярів.

При цьому бажано, щоб в грі було місце для розвитку всіх психічних задатків дитини. А в першу чергу на базі почуттів та уяви, волі, уваги, мислення і виконання соціальних ролей. При цьому ігри повинні бути поєднанням руху та концентрації, виконанням правил та імпровізації, колективними та індивідуальними, тобто давати повний спектр повноцінного життя.

Дитина повинна знати, що їй цікаво кожну хвилину перебувати в школі. Для цього повинні бути спонуки, що мотивують навчальну діяльність і розкривають здібності. Давайте дітям більше самостійних завдань. Вони, виконуючи їх, повинні вчитися:

1. Самостійно приймати рішення діяти;
2. Діяти і контролювати себе;
3. Давати своїм діям і предметам, що зробили, оцінку, незалежно яка вона: позитивна чи негативна.

Це не обов'язково домашні вправи, або опрацювання підручників. Це можуть бути 5-хвилинні самостійні роботи на уроках. Нехай учень запише відповідь на питання: Чому? Як? – вибере головне з прочитаного, порівняє слова, приведе приклад з власного життя.

Учитель має стати психологом, з тим, щоб розібратися в своїх внутрішніх потенційних можливостях, внутрішніх і зовнішніх гальмах, з тим, щоб допомогти дитині усунути перешкоди.

В учнів молодшої школи процес пізнання, розвиток мислення, уяви, почуттів іде легше через психомоторний рух, бо саме там дитина отримує повне задоволення від діяльності. Дитина повинна рухатись, аби співвідносити з рухами мислительні дії, приміряти уявні

образи, проявляти почуття. І це дитина робить на першому етапі навчання, починаючи з дитячого садка: шепоче або вголос промовляє слова-дії, загинає пальці, відкладає палочки та ін. На ідеомоторному почутті будується складна психомоторна дія як практичне втілення роботи думки.

Як формується здібність? Від сприйняття цілісності діяльності до окремої структурної частини. Для дитини найголовніше — усвідомити ритм, техніку виконання руху, дії. І знову — до відчуття. Що є відчуття цілісності? Це усвідомлення, засвоєння всіх складових компонентів діяльності: ритм, повторення, характер дії, елементи. І знову повернення до них, вправлення, зміна темпу — відчуття нові, більш якісні. Таким шляхом іде дитина до відчуття гармонії, що дає насолоду і задоволення. Цей шлях проходить дитина при засвоєнні руху у танці чи фізичних вправах. Чому ж їй тут цікавіше, ніж сидіти за партою? Бо тут є дія, є ритм, що відповідає її біологічній природі, її біоритму.

Як відшукати ритм, рух, дію, гармонію в математиці, письмі, літературі, природознавстві? Як досягти якісних змін руху, енергії, що дає можливість дитині відчувати таке ж задоволення від математичних або письмових дій? В спільній роботі з дитиною, що захопить її спільною метою і спільним рухом. Як тут не згадати забутий метод: хорове читання. Воно дає дитині відчути те, що вона неспроможна подолати самотужки: гармонійність і естетичність ~~дії~~ слова. Душа дитини працює в єдиному енергетичному руслі інших дітей, відчуваючи цілісну гармонійну картину діяльності.

На уроці повинен бути постійний перебіг психічних процесів: мислення, уяви і почуттів. Від думки — до образу, від образу — до почуття задоволення і знову — до думки. Як це зробити?

Вчитель має адаптувати навчальний матеріал так, щоб душа дитини постійно вібрувала, щоб всі її інструменти по черзі включались в роботу. Тобто, необхідно давати знання таким чином, щоб дитина працювала на межі: відоме-невідоме, знайоме-незнайоме, цікаве-нечікаве. Цікаве для дитини — те, що невідоме. Як тільки вона пізнала суть предмета — інтерес зникає. Прості повторення поєднувати з невідомими знаннями. Хай учень висловить свою думку, він має на це право.

Дайте учневі свободу.